

ԱՂԱՔԱՔՅԱՆ ՀՐԱՅՐ

(ԵԳՀ)

ՏՐԱՄԱՔԱՆԱԿԱՆ, ԼԵԶՎԱՔԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ
ՇԵՐՏԵՐԸ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Արաբական առաջին քերականական աշխատության՝ *al-Kitāb-ի* (VII դար) շրջանակներում հեղինակի կողմից իրականացված լեզվաքանական նկարագրությունների և վերլուծությունների հիմքը գործոնների տեսությունն է, որի կիրառումն *al-Kitāb*-ում համակարգված բնույթ չէր կրում: Մի քանի դար անց՝ XI դ., գործոնների տեսությունն առավել համակարգված ձևով մշակվեց սուլ-Ջուրջանիի կողմից, որն իր ամբողջական տեսքով ներկայացված է *Al-ʿawāmil al-miʿa fi-n-naḥw* աշխատության մեջ: Այստեղ հեղինակը ներկայացնում է քերականական գործոնների իր կողմից առաջարկվող դասակարգումը, որպես *առ-նաḥw-ի* ռեսուլմնասիրության հիմնական սկզբունք: Այսպիսով, գործոնների տեսությունը արաբերեն նախադասությունը կազմող բառային միավորների թերական գործածությունների մեկնաբանության հիմնական աղբյուրն է, որի գործառությունը արաբական լեզվաքանական ավանդույթում պայմանավորված է հունական տրամաբանական համակարգերի և քերականական դպրոցների թողած զգալի ազդեցությամբ: Արդյունքում գործոնների տեսության վրա հիմնված արաբական քերականական *առ-նաḥw* բաժինը լեզվում առկա քերականական դրույթները վերլուծում է փիլիսոփայական դետերմինիզմի հիմքը կազմող պատճառականության դիրքերից՝ ամեն մի կոնկրետ քերականական դրույթ մեկնաբանելով համաձայն՝ *յուրաքանչյուր երևույթ հետևանք է կոնկրետ պատճառի* սկզբունքի: Յուրաքանչյուր գործոն և ներգործված անդամ արաբ քերականները ներկայացնում են երկու զույգ տերմիններով՝ *al-ʿāmil* [ներգործող միավոր] - *al-maʿmūl* [ներգործված միավոր] և *al-ʿilla* [պատճառ] - *al-maʿlūl* [հետևանք]՝ գնահատելով առաջին զույգն իբրև քերականական կատեգորիա. իսկ երկրորդը՝ փիլիսոփայական կամ տրամաբանական.

“*Al-‘amil ma’a l-ma‘amūl ka-l-‘illa al-‘aqliyya ma’a l-ma‘alū’*” [ներգործող և ներգործվող միավորները՝ միմյանց հետ գտնվում են այնպիսի հարաբերությունների մեջ, որոնք առկա են տրամաբանական սլատոնադի ու հետևանքի միջև]: Վերոնշյալով է պայմանավորված գործոնների տեսության ուսումնասիրության հանդեպ մշտասլես գոյություն ունեցող հետաքրքրությունն ու անհրաժեշտությունը:

Այն հանգամանքը, որ արաբական լեզվաբանական ավանդույթն իր ուսումնասիրություններում լայնորեն կիրառում է փիլիսոփայական գործոնը ամենևին էլ չի նշանակում, որ նշյալ ավանդույթի շրջանակներում այն միակն է: Դեռ ավելին, ժամանակագրական առումով առաջինն է համարվում այսպես կոչված *‘amil lugawi* [լեզվական գործոն]: Չայնավոր հնչյունները նշանակող նշանների՝ *al-harkāt*, տառերի՝ *al-hurūf*, բառերի՝ *al-kalimāt* միջև եղած փոխհարաբերություններով պայմանավորված լեզվական տարրեր մակարդակների պատկանող միավորների կրած վափուխությունները արաբական լեզվաբանական ավանդույթում հայտնի է *‘amil lugawi* լեզվական գործոն եզրով: Սույն տեսությունը ժամանակագրական առումով լինելով առաջինը՝ սկզբնապես կիրառվել է Խալիլի *Kitāb al-‘ayn* աշխատության մեջ, որը շուտով իր տեղը զիջեց հելլենիստական ժառանգությունից վտխառված *փիլիսոփայական գործոնին*: Այն առավել կենսական է հնչյունաբանական ուսումնասիրությունների շրջանակներում: Իսկ շարահյուսական ուսումնասիրություններում արաբական լեզվաբանական ավանդույթն այն իբրև ուսումնասիրության հիմնական մեթոդական տեսական հիմք չի ընդունում:

Արաբական լեզվաբանական ավանդույթում առավել քիչ գործածություն, սակայն ոչ պակաս հետաքրքրական է *աստվածային գործոնը*՝ *‘amil tauqīfī* կամ *‘amil zāhirī*:

Աստվածային գործոնների տեսության հիմնադիրն է համարվում Իբն Մադա ալ-Կուրտուբին, ում “*Ar-rad’ alā an-nuḥḥāl*” [Պատասխան քերականներին] աշխատությունը մի ծավալուն ինքն է հիմնավորելու այն հիպոթեզը, որ իրական կյանքից բացի լեզվում ևս, յուրաքանչյուր գործոն ունի աստվածային ծագում և բացատրելի է միայն Աստծո գոյությամբ և արարչագործությամբ. “*Fa-‘idā kānati-l-luḡa min ‘ind al-lah fa-hiya min xalqihī, wa huwa qādir ‘alā ‘an yağ‘alahā mundu-l-bidāya kāmila, min ḥayt binā’ihā, wa ‘īrābihā... fa-kull mā lahā min xaṣā’is*

wa 'ahwāl 'innamā huwa min 'ilī-l-lāhi wa mas'ūnū" [եթե լեզուն Աստծուց
 1. ապա այն չորս արարումներից է. և Նա ի գալու է այն ի սկզբանե
 ամբողջական արարել՝ հաշվի առնելով լեզվական միավորների/
 բերման համակարգը... նրա բոլոր առանձնահատկություններն ու
 բերականական վերջավորությունները պայմանավորված են Նրա
 կամքով և ներազդեցությամբ]:

Իբն Կուրտուբին միևնույն երևույթը բացատրում է հետևյալ կերպ.
 “*Linnadā rufi a al-fā'il? Kaḍa naṣaqai bihi al-'Arab wa-qad tabata dalika bi-l-
 istiqrā min kalam al - mutawāḥid*”⁴ [Ինչու՞ է գործողության կատարողի
 շարահյուսական դիրքն իրացվում *raf* [բառափոխական] ձևով: Այդպես
 են խոսել Արաբները [բեղվիները]. ինչը հաստատվում է վստահելի
 խաբի մուսումնասիրությամբ]: Անդրադարձալով նույն խնդրին. Իբն
 Ջիննին նշում է. “...*Al-'amal min an-naṣb wa-r-raf wa-l-ḡārr wa-l-ḡāzḡm
 innamā li-l-mutakallim nafsīhi wa-lā say' ḡayruhu*”⁵ [An-naṣb, ar-raf և al-
 ḡārr բառափոխական ձևերի գործունը խոսողն ինքն է և ոչինչ բացի
 իրենից]: Ժամանակակից տարբեր արաբ քերականներ վարժում են
 հիմնավորել, որ սխալ է Իբն Ջիննիի կողմից գործոնի մամնատիպ
 մեկնաբանությունը նույնացնել աստվածային գործոնի հետ՝
 ապացուցելով, որ խոսքը փիլիսոփայական գործոնի մասին է: Մեր
 համոզմամբ. այն ևս աստվածային գործոնի մասնակի հաստատում է.
 քանի որ համաձայն գործոնների այս տեսության, խոսողի գործոն
 լինելու փաստն արդեն իսկ պայմանավորված է Աստծո գոյությամբ և
 կամքով, իսկ ամեն ինչի սկիզբն ու պատճառն Աստված է: Լեզվի
 քերականական ուսումնասիրման այս մեթոդն արաբներն անվանել են
al-manḥaḡ at-tauqīf կամ էլ *al-manḥaḡ az-zāhir*.

Կարծում ենք, որ աստվածային գործոնների տեսությունը կարող է
 բավական արդյունավետորեն օգտագործվել լեզվաբանական
 ուսումնասիրություններում, քանի որ վերջինս ներկայացնում է լեզվի
 քերականական վերլուծության ոչ միայն աստվածային տեսանկյունը,
 այլ նաև հոգեբանականը. որը լեզվաբանների կողմից մինչ օրս
 անտեսված է որպես այդպիսին: Դիցուք՝ ամեն մի վտիտիության
 նախապատճառ ընդունելով “Աստծո ներազդեցության և կամքի”
 սկզբունքը. այս տեսության համատեքստում իրենց ակտուալությունը
 կորցնում են այնպիսի հիմնարար հասկացություններ. ինչպիսիք են *'amr*/
[ʔaʕʕ], *taqḍir* և *ʔʕʕ* [մեկնաբանում] հասկացությունները. որոնց

ներմուծումը ուսումնասիրության ոլորտ պայմանավորված է ամփոփականորեն փոխափոխական պատճառ-գործոնի ամկայությանը՝ Արդյունքում. և՛ լազիր հասկացությունը փոխափայական գործոնի տեսության ղիքքերից մեկնաբանվում է իբրև ալված կառավարյալի մտքային վերականգնում շնորհիվ կառավարյալ միավորի կառավարման և իմաստային առանձնահատկությունների. ևսպա աստվածային գործոնի տեսության համատեքստում *լազիր* հասկացությունը կումսկանացվում է հետևյալ դրույրով. “լեզուն մտքերի թարգմանիչն է. և նախադասության մասերի (հատվածների) շարադասությունը համապատասխանում է համապատասխան մտքի պատկերին. և երբ նախադասության մեջ սովորում է դրա մասերից որևէ մեկը. ապա իմաստը վերականգնվում է ոչ թե ըստ ենթադրության՝ *լազիր*-ի. այլ մտապատկերում պահպանված իր գույզի”:

Գնահատելով *լազիր*-ի վերաբերյալ ներկայացրած մոտեցումները. կարծում ենք լեզվաբանորեն առավել բնութենի կարող է համարվել վերը ներկայացված մոտեցումներից երկրորդը. քանի որ միշտ չէ. որ հնարավոր է վերականգնել խոսքից այս կամ այն պատճառով սղված միավորը՝ հիմք ընդունելով կառավարողի դրսևորած քերականական առանձնահատկությունները, մինչդեռ համատեքստի առկայության դեպքում այն առավել դյուրին է և հավանական ճշմարիտ:

Ամփոփելով՝ կցանկանայինք նշել. որ չնայած այն հանգամանքին, որ քերականական կառավարման վերոնշյալ տեսություններն արաբական լեզվաբանական ավանդույթում ներկայացված են քաջարժակապես առանձնաբար, նույնիսկ հակադրաբար. դրանք միմյանց հետ կապված են մի շատ օրգանական կապով. և այդ կապը փոխափայական *պատճառականությունն* է՝ հակադրվելով միմյանց պատճառի՝ իրենց սեփական ընկալմամբ: Արդյունքում ստացվում է, որ ինչպես *աստվածային*, այնպես էլ *լեզվական* գործոնները փոխափայական գործոնի մասնակի դրսևորումներ են, քանի որ թե աստվածային. թե լեզվական. և թե փոխափայական գործոնների քերականական տեսություններում իբրև հիմնային կատեգորիա հանդես է գալիս *պատճառը*. որը մի դեպքում ներկայացված է աստվածայինով. մյուս դեպքում լեզվական ձևերով. իսկ հաջորդում՝ նույն փոխափայական պատճառի տեսքով: Պատճառի նշյալ իրացումներով էլ պայմանավորված են այս երեք տեսությունների տարբերությունները:

Փաստորեն ստացվում է. որ նշյալ երեք տեսությունները համալրում են մեկ յսբալական գոյծոնների քերականական տեսությունը. որոնք հետագոտվող ենթատեսությունները ներկայացնում են լեզվի ուսումնասիրության հիմնական սխեմայի տրամաբանական. լեզվաբանական և լուգերանական շերտերը և կոչված են լրացնելու մյուսին:

HRAYR AGHABABYAN
(YGU)

THE LOGICAL, LINGUAL AND PSYCHOLOGICAL LAYERS IN THE SYSTEM OF GRAMMATICAL GOVERNMENT

Arabic grammatical tradition uses several theories to explain the grammatical features of the Arabic language. The theory of philosophical factors is the most used one by Arab grammarians. But there two more theories, that of lingual factors and deific factors. The theory of lingual factors uses the relationships between phonemes and grammatical patterns to explain the grammatical changes in Arabic. The theory of deific factors is very interesting. It explains all the grammatical features by the reason of God's existence and his will. Actually all these theories present different layers of linguistic researches such as logical, lingual and psychological which are based mainly on the theory of grammatical government and differ from each other basically in choosing the reason of the grammatical influences, therefore forming a big mega-theory of grammatical government.

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. as-Suyūṭī, Al-aṣḥāḥ wa-n-naẓā'ir, Haydar 'Abād, dūna 1878, էջ 256:
2. Ներգործող և ներգործվող միավորների մասին տե՛ս Манукян М., Частичная иерархия лексических единиц в АЛТ в свете семантико-функционального анализа и теории управления. Ըրեկադիստիքյան հարցեր, VI, 380, Եր., 2006, էջ 205:
3. Maḥdī al -Maḥzūmī, Madrasatu- l-kūfa wa manḥaḡuḥā fī dīrāṣati-l-luḡa wa-n-naḥw, Bayrūt, 1986, էջ 266:
4. Ibn Maḍā' al-Qurṭubī, Ar -rad 'alā n-nuḥḥā, al-Qāhira, 1947, էջ 151:
5. Abī Fāṭḥ 'Uṣmān Ibn Ġinnī, al-Ḥaṣī'is, I, al-Qāhira, 1913, էջ 110:
6. Ibn Maḍā' al-Qurṭubī. Ըշվ. աշխ., էջ 56: